

Anna Zalewska

Archaeology (of *Second Degree*) as the Element of the World of Cultural Representations

The eponymous term of *second degree archaeology*, treated here conventionally and tentatively, stimulates many semantic intuitions and covers a broad spectrum of inspiration¹. The fundamental concept underlying these deliberations was inspired by a form of historical practice termed *second degree history* (*histoire au second degré*) by French historian, Pierre Nora. The concept has been gradually incorporated into various cognitive frameworks and constitutes an interesting supplement to traditional historiography, hence the idea of applying it to the instances of secondary exploitation of material traces of the past, and to archaeological knowledge as such. As I have attempted to single out and systematise the analysed phenomena from the range of *second degree archaeology*, I found the idea of “second reality” conceptualised by Michael Fleischer particularly valuable. This author distinguishes the “second reality” from the physical one (“first reality”) and treats it as “the world of cultural representations”. It is defined as based on *statements* that register and constitute a medium of expression for opinions, judgements, attitudes and assumptions, as well as the world insights that condition them. It is a cognitive construct and as such is perceived not as a spatial-physical phenomenon, but rather as functional – semiotic, relational and systematic, i.e. a cultural one (Fleischer 2002, 324). “Second reality” stems from the biological system of living organisms and the social system of their actions and interactions. Without these systems it would be inconceivable.

¹ I would like to express my gratitude to Ms Kornelia Kończal and to profs. Hans H. Hahn and Robert Traba for the opportunity to participate in the project “Polsko-niemieckie miejsca pamięci / Deutsch-polnische Erinnerungsorte”, and for the access to materials that acquainted me with the current state of research on “second degree history”. So far, in the Polish humanities, the category of collective, social or cultural memory is applied in literature and by culture experts and sociologists (certain observations made by Polish sociologists several decades ago are particularly noteworthy) much more commonly than by historians or archaeologists (Hahn, Traba, Górny, Kończal 2009, 18–19).

It is assumed here that the material dimension of the anthropogenic traces (which can be situated somewhere in between the systems identified above) can be seen as synonymous with *statements* on the extent to which they are the subject of human interest, if activated by their contemporary functioning. Those material traces from the past manifest themselves in two obviously interdependent ways: on the one hand as physical data (means of communication or communication bases), and on the other, as cognitive – constructive messages (Fleischer 2002, 323–30)². Even the first way is problematic from the archaeological perspective. Material traces, as durable entities, are often burdened by many meanings put on them by the cultural system in which they were and are engaged. This makes them complicated as the bases for the cognitive – constructive messages and raises many questions. One of them is about specificity of dependence between various types of *statements* and messages comprising elements of archaeological knowledge. The other question is about the status of certain material traces from the past. It includes considerations on relation between physical data related to the past and especially powerful material simulations of the past reality i.e. connected somehow with the so called “reconstructions” or – on the extent to which the recognition of the above mentioned *palimpsest* of meanings can help in strengthening the position of fragile pieces from the remote past within contemporary culture. Also problematic are the ways in which the (not necessarily mutable) features of physical data “can” revise cognitive messages based on it. Here also the impact, the specific interpretative change can have on the “collective imaginations” about the past, should be noteworthy. Taking into consideration the inspiring assumption by Michael Shanks (2007, 273), that archaeologists do not discover the past, they rather set up relationships with what remains, I treat the last problem as the crucial for the presented sketch.

² “The messages can take one of two forms: that of *individual messages* produced by a person in the act of individual concretisation, or that of culturally relevant *collective messages*, i.e. entities present in the cultural space and active within it, factors belonging to a given manifestation of culture of which one must be aware, and whose arrangement, condition and significance for (and in) the given manifestation of culture is not individually determined or subject to change. *Collective messages* (and other constructs) are given, socialised in a particular way, and they determine the direction of each particular manifestation of a cultural system” (Fleischer 2002, 324).

Placing Archaeology in Social Imaginarium

The type of questions signalled above naturally falls into the pattern of *second degree history* (i.e. the study of various instances and changes observed in social imaginarium). However, where *second degree history* enquires into human collective memory and its role in processes that constitute collective identities, *second degree archaeology* may also consider the causal force of materiality. The vestiges from the past condition our present directly (consider trade routes or city planning) and indirectly (by shaping receptivity for passing away of the world or by giving infinite re-interpretative opportunities). It is among others with these fragments of *material memory* that archaeologists work. Thus, while the historian, P. Nora, illustrates the distinction between *second degree history* and classical historiography by referring to “the fundamental incompatibility between factual depictions of the Lascaux paintings and their analysis based solely on the speech given by Mitterand on the fiftieth anniversary of the discovery” (Nora 1995, 86), the potential scholar of *second degree archaeology* may also observe the overwhelming discrepancy between Lascaux cave before 1940 and the Lascaux cave of today, and between Lascaux cave (*in situ*) and Lascaux II (*simulacra*). From reflecting on what and why Lascaux cave(s) re-present now, and why the creation of the copies was forced by the deterioration in the originals brought on by changing environmental conditions in the caves (e.g. high temperatures and levels of CO² and condensation on the walls), but also by the concern with fungal growth and the discomfort of visitors, one might observe that materiality and contemporary culture are very entangled in it. And that relation, for which as the punch line can be seen the assumption of French conservator and theoretician Laurent Olivier (2008, 100): “What we have on the surface, or near the surface, are remnants, traces, fragments *de temporalité* which are continuously involved in our lives and re-inscribed according to new circumstances” – I see as crucial for *second degree archaeology* inquiry³.

Therefore, the terminological isolation of *second degree archaeology* from *second degree history* does not stipulate that archaeology is

³ The problem of the increasingly popular interest in the distant past, and the outcomes of *heritage industry* (such as confronting the original traces of the past with *simulacra*, which contribute to constant “actualisation” of the remnants) can be one of the key area for analysis of *second degree archaeology*.

disconnected from the framework of human memory. On the contrary, it is inherently dependent on the latter, as a discipline shaped within the confines of specific social contexts, and as a result of actions by individuals subject to acculturation processes driven by the development paths of the societies in which they function. Yet, archaeology does have at its disposal certain means (tools, methods, interpretative strategies) allowing it to penetrate the specific *memory of materiality*. The latter, however, does not occur in isolation, but is in constant interaction with human memory. As such, archaeology can be treated not as a form of history, but as a form of memory: archaeological memory is a *material memory*, when memory is seen as a property of everything that is born, grows and disappears. In result, the project of our representation of *material memory* should be also composed out of those unconscious elements which escape history's consciousness (Olivier 2008, 59)⁴.

In summary, practitioners of *second degree archaeology* would not be preoccupied with placing artefacts in the development of archaeological explanation, and thus, would not contribute to the cognitive status of archaeology directly. Rather they would enquire about the vicissitudes and the status of said artefacts in the social *imaginarium*, and in doing so, not only recognise the social status of archaeology as a discipline and consequences of the particular approach to practicing it, but also contribute to the appreciation and protection of past remains.

The forms in which archaeological knowledge and *material memory* function in contemporary society, and the extent to which archaeologists can influence visions of the remote past outside academia, can be observed even at the level of the so-called basic knowledge. Understanding the ways in which knowledge of the past, attitudes to the material traces from the past and the commentary on *material memory* function today, and how and why they are realised, can begin with an analysis of the very bottom level of the shaping reflections on the past, on materiality, and on archaeology.

⁴ Archaeology can (re)present something that "should not be normally seen". Similar strategy is presented by Don Ihde's "material hermeneutics" (2003).

The Past(?) in the Hands of Teenage Students

The past is at hand, here and now, everywhere, the place of the past is not the past itself, but rather the present (Olivier 2008, 86). So, the *second degree archaeologist* can find the subject of inquiry almost everywhere. As one of them can be seen carriers of knowledge about the remote past such as, material from excavations, archaeological sites, heritage parks, museums, illustrations, books and so on. Also textbooks can provide an insight into the specificity of “collective imaginations”. The tools utilised in teaching history (which also covers in a parenthetical manner archaeological knowledge) at primary schools are seen as special here, as they have a broad impact, specific dynamics, and significant influence on the historical/archaeological awareness of the entire society. Additionally, school history education is efficiently complemented by parallel and life-long education. Mass media (television, radio, publications) regularly include stories about material remains and they play an important, but not crucial, role in the process of “discovering the future and the past which demand autoreferential ways of behaving, entertainment and curiosity to become decisive point in culture evolution” (Fleischer 2005, 10, 92–95). Recently also, in addition to books and mass media, some *first person* experiences of *living archaeology* have started to play an important role. The influence of factors such as a traditional family, church, mass media, literature, art and lately also different types of *simulacra* can stabilise some opinions on and shape attitudes to the remote past. However it is still school that provides young people with the knowledge and skills “necessary to properly function in a society and to understand the historical background of the nation and the state” (Składanowski 2004, 7).

The archaeological inquiry process of (re)shaping elements of historical background via textbooks can be illustrated from the very bottom, by the representation of Biskupin. That extraordinary archaeological site in the district of Żnin in the north-east part of the Wielkopolska (Great Poland) Lowland – which has been “elevated to the distinctive rank of the symbol of our enquiries into the most remote past of our land” (Dąbrowski 1964, 74) – was chosen as a case study because it has been given a prominent place in many school textbook for over 70 years. Over the decades “it continued as a symbol and one of the most important references of Slav identity for the Poles” and as such was extensively presented to the general public (*vide* abundant

bibliography for popularisation, radio broadcasting and fiction in the period 1933–1983 in: Piotrowska 2008, 427–428, 381).

It is interesting that, despite the fact that for decades Biskupin was also the “object of heated discussions and contention, not infrequently, more political than scholarly” (Brzeziński 2008, 11), its crucial and unique role in public awareness (mainly attributed at the time to ethnic issues) till the last years seemed to be stable. It can be demonstrated by two views spanning more than an half-century. Firstly, in the book *The Dawn of Slavonic Tomorrow* by Paweł Jasienica (1952, 40 and 1965, 39–40), the author observes that: “We can safely bet any amount of money on the fact that the word Biskupin will immediately evoke in the listener’s mind the image of an ancient town. It is a fixed element of our consciousness, separate, complete and uniform”. Almost 60 years later Wojciech Brzeziński, the Director of the State Archaeological Museum, stated that “If one were to hold a national quiz testing the awareness of archaeological discoveries in our country and ask the participants for a name they associate with Polish archaeology, the crushing majority presumably would answer briefly: Biskupin”. This view is reinforced by Brzeziński’s significantly-entitled introduction (“Biskupin – a living Legend”) to the newest and monumental *Prolegomenon to the archaeology of Biskupin. Volume 1. An Archaeological Bibliography of Biskupin 1933–1983* by Danuta Piotrowska (2008, 9–12).

In the period between the 1930s and the 1970s references to Biskupin as “proto-Slavonic” and “proto-Polish” were applied and adapted to the cognitive context by both researchers and teachers, as they perfectly fitted the personal beliefs of Poles in general. While some archaeologists still feel that the “ethnic burden” of Biskupin is worth examining, the interpretative situation has changed radically since the interpretative turn in the late 1980s. According to certain researchers, “the archaeologically evidenced Slavonic culture from the period when it entered history and begun its great expansion to as far as the Elbe and the Balkan Peninsula should not be associated with periods earlier than the 6th century AD” (Kaczanowski, Kozłowski 1998, 350). The Biskupin stronghold, which is Bronze Age in date, cannot be seen as Slavonic in the light of the assumptions of allochtonists, naming themselves as a “majority” among archaeologists. As the “communication base” for such opinion are perceived features of

physical data considered as archaeological evidence. The intentions of advocates of the view that Biskupin had “no connection with the Slavs” during the Lusatian settlement and those who stress “ethnic continuity” since at least the Bronze Age – may be assumed to be equally sincere and self confident. However the opposite opinions are treated as offensive by each side of the argument. The Polish polemic on the origins of the Slavs continues in a very emotional and not always in competent manner.

Despite the complexity of interpretations’ changes, overall one might suggest that the foundation of knowledge about Biskupin site is still purposefully and consistently formed as a hybrid construct serving the purposes of national identity and leisure activities. As such it is derived both from long-lasting results of primary education and the popular science publications. That raises the problem of when and how the contradictory opinions about the representations (interpretations) of the remote past can be presented in a form understandable to the general public opinion and among them to the youngest pupils⁵. Ignoring this type of questions can be risky enterprise, as identified by K. Kristiansen, whose views are highly relevant to the Biskupin case:

“We can no longer hide behind the source criticism and the study of formation processes to neutralize the past, but need to set the political agenda of our work; otherwise others will do it for us” (1993, 3). So who is taking care of the “Biskupin legend” for us?

The *clue* to understanding how and why Biskupin is still active in the process of establishing strong beliefs in the local origin of the Slavs can be found in the contents of school textbooks. Of course they must be seen against the background of all existing books, articles and films which contain even a passing mention of the Biskupin case (Piotrowska 2008, 32–3⁶).

⁵ That also raises more detailed (and difficult to answer without serious social research) questions such as: is the lack of stimulation of critical thinking during the school education leading to far-reaching, negative effects in shaping historical awareness? Can early school education be perceived simultaneously as the cause and as the result of sustaining historiographic myths and, as such, as a sphere of interest of responsible archaeologists? To what extent and how is the often heated debate over the ethno-genesis of Slavs influencing the young? And, how should archaeologists react to different and often out of date content of school textbooks?

⁶ ‘Biskupin has, for a long time now, been a subject of study in Polish schools and is to be found in countless school textbooks and various methodological mate-

The rather homogenous⁷ representations of Biskupin that dominated until the end of the 1990s can be seen as the long-term result of specific historical (i.e. social, political) circumstances that have been described elsewhere (Gediga, Piotrowski 2004). There is no doubt that the key point, driven by the need to defend or expose ethnic issues, was constituted by outside demands of changing the borders and scope (form) of the given ethnos (Leube 2004). For example, in the 1930s and 1940s both Poland and Germany challenged the inseparability of the Germanic and Slavonic ethnos and the lands in question (Strzelczyk 2003, 19–24). Indeed, it may be that the disagreements over Biskupin's ethnic identity (Slavonic, Germanic, Illyrian: Sömmer 2004, 57–68) provided a perfect catalyst for Poles' ethnic assumptions such as the continuity of Slavic ethnos within contemporary Polish borders since the Neolithic period (Piotrowska 2004, 102–135). The certainty was “guaranteed” through “archaeological evidence” created during years of excavations, which are seen here as the “means of communication” among scholars and with the society. A second loop of information rooted in archaeological interpretations is a further crucial component of the *second degree archaeology* whereby an “ethnic myth” was in order to strengthen national awareness and identity (Kłoskowska 1996) also of the youngest citizens.

It is worth stressing the active, serious and intentional participation of archaeologists in shaping the views passed even to the youngest students in first half of XX century. For example, the *Tales from the history of our country for the 4th and 5th grades of primary school* which referred also to Biskupin as an ancient Slavic settlement and presented finds and reconstructed houses from the site (Hoszowska 1946), was revised by Józef Kostrzewski (1946). Also Witold Hensel (1946) made

rials intended for teachers. Because the Biskupin excavations were assigned an important role in the ideological war with propaganda of Nazi Germany, they appeared in works of fiction, essays and articles” (Piotrowska 2008, 32–33).

⁷ Differences within the parts of the school textbooks devoted to the problem of Biskupin differed only stylistically. For example, my text book *Z naszych dziejów* (published during the 1970s and 1980s by the dominant publishing house (Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne) was the standard choice for teachers throughout Poland. For a dozen or so years students read: “And so it was, that 2500 years ago the forefathers of the Slavs arrived at the lake, from whom the Polish nation descends...” (Centkowski, Syty 1991, 14). Additionally the chapter contained impressive, colourful pictures of daily life in Biskupin. I must personally admit that the message was suggestive and irresistible for a long time.

some critical remarks on the description of the settlement in the school-book *How people lived ages ago*. The chapter about Lusatian Biskupin entitled *In the fortified village beside the lake* (Przeworska 1946, 105–108) was revised and reprinted many times. Interestingly enough, *The earth tells a story: A textbook for teaching prehistory for class 3 of primary school* (Sarnowska, Tropaczyńska-Ogarkowa, Podolak, 1948, 73–78, 122) was also commented upon by the prominent archaeologist Roman Jakimowicz in his polemic *Prehistory at school: On the margin of the textbook...* (1947, 127–136). This significant engagement of archaeologists in primary education can be seen as the result of common and strong belief in the assumption that “archaeology has given us, Poles, the certainty that our land has belonged to us for thousands of years” (Jasienica 1952, 355). Expression of such “certainty” is visible in the notorious references to the “proto-Slavonic settlement from 2500 years ago” till 1990. of XX century. (*Program* 1990, 5–6). Precisely, till 1999 the “Biskupin episode” was included in virtually every textbook.

Even a selective analysis of textbooks illustrates that information about Biskupin archaeological site was an obligatory element of school history, and archaeology became a part of the process of educating young people. Thus the story of brave, hard-working ancestors who built an egalitarian system in the uniform houses at Biskupin, was deemed appropriate to prepare pupils “to understand the genesis and causes of the disappearance of certain social and systematic formations” (*Historia* 1975, 30–31). As such indirectly it took part in “preparing pupils to actively and intentionally participate in the political, social and cultural life of our country with respect to the ideals of Marxist humanism and socialist patriotism and internationalism and to prepare them to understand the genesis and causes of the disappearance of certain social and systematic formations” (*ibid.*). Archaeological knowledge to varying degrees has been a component of history teaching driven by the agenda that it “should serve as a preparation of students for active and intentional participation in the political, social, economic and cultural life of the country and contribute in a creative way to the welfare of socialist Poland” (*Program* 1990, 3).

It is difficult to assess the extent to which the archaeological knowledge also facilitated the building of a “new order” in Poland, one that would encourage the creative, critical outlook and the sense of responsibility.

Theoretically, the Biskupin case could be handy in exercising critical thinking of teachers and students since 1980s. As far back as the 1980s one of the handbooks for those trained as history teachers stated that “using the archaeological-settlement method, Józef Kostrzewski, a distinguished representative of the autochthonic school, attempted to verify the existence of cultural continuity between the Lusatian culture and the early Medieval history of the Polish lands. Referring to written sources and linguistic evidence, he identified the Przeworsk and Oksywie cultures with the Slavs”. However, “researchers challenging this opinion point to the cultural discontinuity in 3rd and 2nd centuries B.C. as well as in 4th and 5th centuries A.D.” (Chomentowska 1980, 153). For 30 years, trainee history teachers at least in part of Polish universities have been taught that the views advocated by Józef Kostrzewski are oversimplified and that “the most radical researchers have denied the possibility of Slavonic presence in the basins of the Odra and the Vistula rivers before the 5th century A.D.” (Kaczanowski, Kozłowski 1998, 343). An accessible review of the current discussion (with an allochtonistic standpoint explicitly stated by the authors) in the volume the *Great History of Poland* (Kaczanowski, Kozłowski 1998, 343–352) is commonly accepted as a standard university history course book from the late 1990s till today.

Teachers could be interested in revising or at least supplementing knowledge about Biskupin also while facing it with the ‘symptoms’ of interpretative change included in students’ textbooks. Especially the reforms of educational agendas started to encourage not only “to learn about the world, to observe, understand and interpret the process taking place in it, to stimulate and strengthen the sense of cultural, historical, national and ethnic identity, as well as to shape conscious patriotic and civil attitudes, to stimulate the desire to responsibly participate in the social and public life of the country”, but also – “to exercise subjectivity, while departing from the notion of blind obedience” (Marciniak, Hensler, Syty 1999, 3, 125). Additionally, in the 1990s radical educational reform (and introduction of *Gimnazjum*, more e.g. Waśko, Wrońska, Zduniak, 2005) encouraged active engagement from the teachers and new history textbooks for all levels of primary and secondary education from publishers. This situation was conducive to participation of archaeologists in the co-creation of a secondary circulation of archaeological knowledge and beliefs. However, an examination of some of

the elements of the *second degree archaeology* of that time does not fill us with pride. In practice, those teachers and students who were expected to make creative efforts, find individual meanings in equivocal culture rather than behave schematically, in general followed standards and simply acquired and reproduce knowledge which was uniform, unquestionable and certain. However in the late 1990. few textbooks appeared to be challenging for such attitude.

The deregulated publishing trade produced an impressive selection of differing textbooks. Schoolteachers were left with only personal judgement in selecting the way in which Biskupin (as one factor among other more decisive elements of the book) would be presented to pupils. Interestingly, some of the educational materials in the 1990s were still helping to construct a multitude of myths (e.g. “settlement continuity” strengthens the Slavonic *cliché* attributed to the Lusatian people; “egalitarianism” builds upon social equality in the Biskupin stronghold).

Today students can read that “the settlement in Biskupin was erected around 2600 years ago, its inhabitants most certainly spoke a language different from ours. The population was approximately one thousand people. They cultivated land, reared animals, knew how to process bronze” (Małkowski 1998, 24–25). However, this message differs significantly from that still found circulating in a history course which states that “2500 years ago, ancestors of the Slavs arrived at the lake, whose descendants were later to become Poles. The peninsula was an island in those days...” (Centkowski, Syty 1991, 14). Such multivocality (even if generously termed) is additionally problematised by factual differences presented in textbooks. One states that: “Archaeologists are often helped by pure luck (...) as was the case with the discovery of the famous stronghold of Biskupin from 2500 years ago” (Marciniak, Hensler, Syty 1999); while another, that: “Archaeological research has provided us with a lot of information about the life of people on the territory of modern Poland nearly 3000 thousand years ago” (Julkowska, Konieczka-Śliwińska, Skórzyńska 1999, 80–81).

Especially interesting is the latter book, which is illustrated by a reconstruction of Biskupin and a question “what does it mean that the inhabitants of Biskupin were self-reliant?” Thus, the student’s attention is diverted from the issue of identity and directed towards existential and material problems, with only a slight reference to the

sense of identity and continuity in the words “people on the territory of modern Poland”⁸. The verified chronology of Lusatian Biskupin is also used in *History and Social Sciences Course book for Grade 4. Family, Poland and Europe*, where next to a photograph of a reconstructed palisade gate we can read: “Around 2600 years ago, visitors entered Biskupin through this gate”, or “The stronghold of Biskupin had 102 wooden houses located in several rows along streets also laid with wood” (Baran, Bobiński 1999, 81–82). Interestingly, the text itself lacks any reference to Biskupin.

In the late 1990s, the inseparable pairing of Biskupin with the Slavs had not only been weakened, but even breaks – unimaginable thus far – began to appear between the association of archaeology with Biskupin. The eradication of the Biskupin ambiguity was taken one step further by the author of *History – grade 4. Let me tell you a story*, who neglected Biskupin altogether. The lack of direct reference to Biskupin despite drawing on a lot of its archaeological content⁹ (Wołosik 1999, 61, 65–67) is surprising and depressing, when one considers the multicultural and extraordinarily well-preserved qualities of that unique site. Is the approach taken in that volume symptomatic? Is the absence of Biskupin in some textbooks today the result of poorly examined factual gaps by professionals? Is that “accident” significant enough to move the debate on to what is the role of archaeology when deprived of its identity-building mission? With

⁸ The lack of ethnic identity connotations in that book and the updated dating (no longer “2500” but “nearly three thousand years ago”) is an wise and intentional interpretative change, which is not surprising when one understands the background of that book. It was prepared by scholars from Poznań University under the direction of ideas of Jerzy Topolski. It is worth stressing that researchers of the Institute of History, very solid authors Violetta Julowska, Danuta Konieczka-Śliwińska, and Izabela Skórzyńska (1999, 80–81), also developed the Biskupin issue into a more critical representation through a series prepared for junior high schools which includes a research question: “Were there Slavs in Biskupin?” It also brings into consideration a problem almost completely omitted from my sketch, that of the how to problematize past reality for the 12–13s as well as for 7–8 years olds students?

⁹ The first chapter in this textbook is directed towards proto-history and archaeology as such. Among others, the term “excavations” is illustrated in that book with authentic photographs from field work. One of the photographs is titled: 1998 – *Archaeological site in Wierzchuca Nadgórna in the Podlaskie Voivodship*. The textbook also includes commentary: “Archaeologists study a settlement which existed in this place in the first centuries A.D. and the excavation works plan with a drawing of a profile called *diagram*”. It seems to evidence the author’s involvement in highlighting issues from the archaeological sphere as such (Wołosik 1999, 64–66).

some difficulty, such questions can be placed within considerations of archaeological inquiry as understood in the most common sense. However, within the framework of *second degree archaeology*, answers for such questions can start to be relevant as the *cognitive-constructive messages* treated here as crucial for understanding not only social beliefs and presuppositions about the past but also archaeologists' communicative and social competences and attitudes toward the general public. What for? At least, it can help to enrich and problematise knowledge about the particular manifestations of (un)interest in the past(s) within the cultural system.

In summary, the plural nature of the past and the collective shaping of its representations and simulations can be illustrated by many cases. The issue of the ethno-genesis of the Slavs, referring also to Biskupin (presented above as a subject of "collective messages"), is seen in both academic publications and textbooks as only one of many. One might assume that the visions of the past(s) are today rather subjective categories, whose objectivity is no longer guaranteed by the State or by academia. Thus not only has history "abandoned its claim to bearing coherent meaning and consequently lost its pedagogical authority to transmit values" (Nora 1989, 11), also archaeology, at least in contemporary Poland, faces such kind of problems.

From the perspective of Polish archaeology it seems as if the need for (re)formulating and enriching the prevalent cultural practices connected to material traces of the past and knowledge about it is persuaded or/and inspired (the selection of verb depends on individual attitude toward that kind of stimulus's) more by the general public than by specialists. This has a crucial influence on academic disciplines such as archaeology, and also on the statuses and conditions of material traces of the past. Presumably, this should result in greater appreciation of collective imaginations of the past. Popular culture (in which the knowledge or beliefs about the past are enrolled) is a source of knowledge not only about "functional cognitive constructs", but also about the social relations (such as actions and interactions of archaeologists and reconstructors, collectors and many other stakeholders) and last but not least about the agency of *materiality* within "second reality".

“Second Reality” as the Determinant for the Past

Past reality is certainly a product of the real, but not exclusively. If past reality is seen not solely as the reflection of the real, the congruence between such a reflection and the actual state of affairs can still never be determined to the point of scientific certainty, but can be more subservient and advantageous. Since reality and its various manifestations such as materiality are to some extent constructed, it is never revealed directly and is always being shaped by a number of additional factors, which as is underscored by Michael Fleischer “cannot be entirely reduced solely to what is real” (2002, 314). Should we (for the purposes of these deliberations) analyse the observation that those “additional factors” are chance-governed products of the real in the framework of a long timeline? If yes, the temporal entanglement (i.e. the diachronic character of archaeological remains) seems to be overwhelming (Domańska 2008), as providing to the question of: what does archaeology actually study, the past or the present?

The fact that archaeologists are motivated to investigate the remote past in the light of modern political and market uses of it, of social (and individual) interests and of intellectual and pragmatic trends, is obvious. But the extent to which they are susceptible to each factor and the rules the separate factors play in activating the outputs of archaeological activities is not clear. The perspective of *second degree archaeology* denotes a departure from positivistic “factography”, the history of events and linearity, towards the realm of the symbolic, serving to boost also various fragments of collective imagination and popular culture. An analysis of many means by which the past can be presented, used and functionalised in order to fulfil the most current needs at hand can be worthwhile for many reasons. One of them is to illustrate the complexity of the relation between real and archaeological, scientific and common, etc.

The physical and abstract (cognitive, semantic, social, etc.) spaces around Lake Biskupin provides a great chance to observe the confrontation (symbiosis/clash) between the frames of minds of archaeologists (aware of the site’s intellectual inheritance) and expectations of visitors (wishing to see not only the accomplishments of local archaeologists but also everything that they associate with archaeology). As such Biskupin case is a clear-cut case of sometimes-conflicting interests

between what was found, what was stipulated and what was expected. Instead of meaningful conclusions based on the detached overview of research done so far, the phenomenon which had raised it to the level of a Monument of National History – serves to shroud the site in obscure and partial deliberations.

It is hard to escape the impression that the situation in Biskupin is no longer fuelled by an intellectual game of interpretations, but rather by a free-market struggle to maintain the unique status that the site once enjoyed. Although this issue is not really an element of our deliberations here, it is interesting to observe that the scientific interpretations of the settlement may rather be treated as a manifestation of contemporary needs and opportunities. If that intuition is correct, then also academic outcomes (publications, debates, atmosphere, divisions, and even reasons for muteness observed around some interpretative areas connected to Biskupin) should be seen as the elements of *second degree history/archaeology* because they impact on the overview of the past in trans-communicative senses and their dynamics.

The long lasting role of Biskupin as the “Slavonic cradle” is a great case to study the (un)changing attitudes and beliefs caused by the lack of archaeologists’ decision about how the site is going to sustain senses (e.g. of belonging) in the future. The question *if* it is going to sustain senses seems inadequate, since that place can be and should be treated as the “unique site of remembrance”. *Remembrance* may simply refer to the presence of this legacy as an element co-constituting the context that underlines the meaning of various products, occurrences, educational messages and forms of entertainment present in contemporary culture. It is assumed that the constituting basis for the establishment of a site of remembrance is provided by a certain sense of intergenerational connection. In this light, visiting Biskupin (or discussing it, which is in itself a very specific form of visiting) becomes a way of remaining true to the legacy of the forefathers and preserving their values, ideas and codes for the benefit of future generations (Szpociński 2007, 15–16).

In general, Biskupin as a part of the social system comprises a number of phenomena, common for various primacies, which, despite being *products* of first reality, cannot be fully reduced to the same. As with all such phenomena it can be categorised as *sign* phenomena in terms of character. Reflections on the simulations of past reality, such

as the “reconstruction” presented today at Biskupin, can hopefully provide us with deeper understanding of different type of *statements* (mentioned before).

Socially active archaeological sites can in the long-term perspective allow statements about “second reality” to be the subject of inquiry as serious as those about “first reality”. It provokes questions such as: what influences the decisions and abilities of archaeologists and other individuals in respect to their interaction with the material traces of the past? What shapes their views of “past cultural reality”, and ultimately, what sense, significance, social response and cultural implications result from archaeologists’ activities? Finding the answers for such questions is challenging from the perspective of the *proper* archaeologist. However, I have assumed that “the potential provided by modern theoretical reflection in the depiction of past culture through the prism of material culture analyses” (which the editors of that volume deemed the main focus of this publication), can also be found in examination of the circumstances under which such answers can be possible.

In detail, the perception of the archaeological *sites* (Biskupin) as an interrelated network of material, cognitive, social and didactic phenomena encourages a more in-depth and systematic analysis of different *statements*, factors, *signs* from both the *first* and the *second reality*. Some of them, such as textbooks, can be regarded also as responsible for the long cognitive torpor around the interpretation of the ethnic issues among archaeologists (*vide* Urbańczyk 2006; Barford 2003). However, simultaneously they can be seen also as factors in the development of interest in public issues among academics and the ever rising popularity of “specific” type of archaeology. That dual potential needs further studies and should not be ignored. Those are only few of many potential reasons for favouring *second degree archaeologists’* type of reflection.

Due to the lack of existing patterns, building up knowledge of *second degree archaeology* is bound to be done gradually and at times hesitantly. It seems, however, that the effort is worthwhile, so that in the boom period of the “archaeological brand” (Holtorf 2007) we are not faced with the same problem whereby “academic historians practising their science in accordance with methodological standards and good academic practice have been marginalised in the public debate on current history. Those who wish to avoid marginalisation, must adapt to standards imposed by the media” (Ricoeur, 2002, 50).

Conclusions

To sum up, through the concept of *second reality* (which pertains to *statements*, opinions, judgements, understanding and world views -also views of the world in the past), one might try to determine *what* part of the specific phenomena (here the academic and public constructs of Biskupin) generates meanings and *how* and *why* it finds representation in the world of signs. In other words, the manifestations of various actions and communications (related to either the materiality, whose past is being studied, or the activity of archaeologists) may be ordered, systematised and interpreted so as to determine *how* and *why*, and *in what manner* archaeology functions or may function and what type of social space it covers as the result of mediations with the general public. If, as suggested by Laurent Olivier, archaeologists, are “those who bring back the vanished past, who make it reappear in the present and who, in so doing, change history by making the past happen” (2007, 97) – *second degree archaeology* can provide us with the basis for better understanding than the second important part of Olivier’s assumption. The notion of *transformation*, which it implicitly contains, is something far more promising than the conventional view that “archaeology brings the past back”, suggested in the first part of the quoted sentence. What can be conceived as the crucial role of archaeology is an understanding, with its own grammar, of the “trajectory of the past into the present” and that would be placed as (as much alluring as challenging) an agenda for further study in *archaeology*.

I will, therefore, venture a thesis that archaeology, as I am able to see it from the local subjective perspective, needs to enrich the existing scope of research traditions with elements focusing on the activity-related (dynamic) aspect of symbolic-cultural practice. The “observer perspective” (defined and understood here after Fleischer 2005, 105) or the long lasting effects of “new epistemology of reading” or “deconstructive reading” (launched a long time ago by Foucault, Derrida, Barthes etc.) should not be ignored any more. Also the unique durability and agency of material traces of the past (and/or stimulated by the past) provoke interest in emphasising *how* material remains mean and what thoughts they stimulate. All such dilemmas and practices may provoke and support investigation and also affirm the plurality of meanings obtained by remains being re-read by new people in new

contexts. Such readings are more a matter of translation and negotiation than of recovering (further inspirations and references in Olsen 2006). If we do not discover, and do not reveal the past, but rather we (co-)shape and (co-)create it – it is certainly worth considering the specificity of the responsibility for the status of material remains from the past and the ways in which archaeological knowledge is perceived by the society and individuals.

Archaeologists are certainly faced with the complexity of contemporary societies' dilemmas. They can be seen not only as ambitious scholars, but also as media "tools" or as "pop-scientists" (Kowalski 2004). They are *in betwixt* all of it. They are both the participants in cultural processes and the researchers studying them (Zeidler-Janiszewska 2007, 46). Realising archaeologists' research agendas dictated not only by the fragile status of the material remains from the past, but also by the specificity of the *age of uncertainty* (i.e. Scott and Gibbons 2001), and taking into consideration the complex expectations of the general public opinion – can be helpful in obtaining the multilateral picture of those particular cultural phenomena, which are somehow entangled with the *material memory*, the "past" and the present. I believe that *second degree history/ archaeology* can be helpful in achieving that goal (Warsaw 2009).

References

- Baran B. and Bobiński W. 1999. *W rodzinie w Polsce w Europie. Podręcznik do historii i społeczeństwa dla klasy 4*. Warszawa.
- Barford P. 2003. Crisis in the Shadows: Recent Polish Polemic on the Origin of the Slavs. *Slavia Antiqua* 44, 121–155.
- Brzeziński W. 2008. Biskupin – a Living Legend. In D. Piotrowska, *Prolegomena do Archeologii Biskupina. Tom 1: Bibliografia archeologiczna Biskupina 1933–1983*. Warszawa, 9–12.
- Centkowski J. and Syty A. 1991. *Historia-klasa czwarta szkoły podstawowej. „Z naszych dziejów”*. Warszawa.
- Chomentowska B. 1980. *Najdawniejsza historia ziem polskich*. Warszawa.
- Domańska E. 2006. The return to things. *Archaeologia Polona* 44: *Archaeology – Antropology – History. Parallel tracks and divergences*, 171–185.
- Domańska E. 2008. Problem rzeczy we współczesnej archeologii. In: J. Kowalewski, W. Piasek and M. Śliwa (eds.), *Rzeczy i Ludzie. Humanistyka wobec materialności*. Olsztyn, 27–60.
- Dąbrowski K. 1964. *Przymierze z archeologią*. Warszawa.
- Fleischer M. 2002. *Teoria kultury i komunikacji*. Wrocław.

- Fleischer M. 2005. *Obserwator trzeciego stopnia. O rozsądnym konstruktywizmie*. Wrocław.
- Gediga B. and Piotrowski W. (eds.). 2004. *Archeologia. Kultura. Ideologie*. Biskupin–Wrocław, 213–221.
- Hahn H. H., Traba R., Górny M., and Kończal K. 2009. *Polsko-niemieckie miejsca pamięci / Deutsch-polnische Erinnerungsorte. Reader dla Auterek i Autorów artykułów na temat polsko-niemieckich miejsc pamięci*. Typescript.
- Hensel W. 1946. Recenzja. *Przegląd Wielkopolski* 2 (6), 186–187.
- Historia. 1975. *Historia. Wstępna wersja programu 10 letniej szkoły średniej*. Warszawa.
- Holtorf C. 2007. *Archaeology as a brand. The meaning of archaeology in contemporary popular culture*. Oxford.
- Ihde D. 2003. *More Material Hermeneutics*. [www.ifz.tugraz.at/index_en.php/filemanager/download/1125/More%20Material%20Hermeneutics%20\(1\).pdf](http://www.ifz.tugraz.at/index_en.php/filemanager/download/1125/More%20Material%20Hermeneutics%20(1).pdf).
- Jakimowicz R. 1947. Prehistoria w szkole. Na marginesie podręcznika „Ziemia opowiada”. *Z otchłani wieków* 16, 127–136.
- Jasienica P. 1952. *Świt Słowiańskiego jutra*. Poznań.
- Jasienica P. 1965. *Słowiański rodowód*. Warszawa.
- Julkowska V. and Konieczka-Śliwińska D. and Skórzyńska I. 1999. *Historia i społeczeństwo. Podręcznik dla klasy 4 szkoły podstawowej adaptacja dydaktyczna*. Poznań.
- Kaczanowski P. and Kozłowski J. K. 1998 *Wielka Historia Polski 1. Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w)*. Warszawa.
- Kłoskowska A. 1996. *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa.
- Kończal K. 2009. Bliskie spotkania z historią drugiego stopnia. In A. Szpociński (ed.), *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Warszawa, 207–226.
- Kostrzewski J. 1946. Recenzja książki „Życie ludzi w dawnych wiekach” (Review of the book “How people lived ages ago”). *Przegląd Archeologiczny* 7, 117–120.
- Kowalski P. 2004. *Popkultura i humaniści. Daleki od kompletności remanent spraw, poglądów i mistyfikacji*. Kraków.
- Kristiansen K. 1993. The strength of the past and its great might: an essay on the use of the Past. *Journal Of the European Archaeology* 1, 3–32.
- Lascaux, <http://www.lascaux.culture.fr>.
- Leube A. 2004. Zur Germanen- Ideologie in der NS-Zeit (O ideologii Germanów w okresie narodowego socjalizmu). In B. Gediga and W. Piotrowski (eds.), *Archeologia. Kultura. Ideologie*. Biskupin–Wrocław, 83–90.
- Olivier L. 2008. *Le sombre abime du temps: memoire et archeologie*. Paris.
- Olsen B. 2006. Scenes from a Troubled Engagement: Post-Structuralism and Material Culture Studies. In Ch. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands, and P. Spyer (eds.), *Handbook of Material Culture*. London, 85–103.
- Olsen B. 2003. Material Culture after Text: Re-Membering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36 (2), 87–104.
- Małkowski T. 1998. *Historia dla klasy 4 szkoły podstawowej. Dzieje Cywilizacji*. Gdańsk.

- Marciniak E., Hensler M., Syty A. 1999. *Historia i społeczeństwo dla klasy 4*. Warszawa.
- Nora P. 1989. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire, *Representations* 26. *Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring)*, 7–24.
- Nora P. 1995. Das Abenteuer „Lieux de memoire”. In F. Etienne (...) (eds.), *Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich, 19. und 20. Jahrhundert*. Göttingen, s. 83–92.
- Nora P. 2002. Pour une histoire au second degré. *Le débat. Mémoires du XXe siècle* 122, 24–31.
- Piotrowska D. 2004. Biskupin – ideologie – kultura. In B. Gediga and W. Piotrowski (eds.), *Archeologia. Kultura. Ideologie*. Biskupin–Wrocław, 91–155.
- Piotrowska D. 2008. *Prolegomena do archeologii Biskupina. Tom 1: Bibliografia archeologiczna Biskupina 1933–1983*. Warszawa.
- Program szkoły podstawowej. *Historia. Klasy 4–8*. 1990. Warszawa.
- Przeworska J. 1946. *Życie ludzi w dawnych wiekach. Z 68 rysunkami Janiny Rosen*. Warszawa.
- Ricoeur P. 2002. Większość była gapiami. In J. Żakowski (ed.), *Rewanż pamięci*. Warszawa, 45–57.
- Shanks M. 2007. Digital Media, Agile Design, and the Politics of Archaeological Authorship. In T. Clack and M. Brittain (eds.), *Archaeology and the Media*. Walnut Creek, 273–289.
- Strzelczyk J. 2003. Początki Polski i Niemiec. In A. Lawaty and H. Orłowski (eds.), *Polacy i Niemcy. Historia – kultura – polityka*. Poznań, 13–24.
- Szpociński A., Kwiatkowski P. 2006. *Przeszłość jako przedmiot przekazu*. Warszawa.
- Urbańczyk P. 2006. Polski węzeł słowiański. In P. Urbańczyk (ed.), *Nie-Słowianie o początkach Słowian / Non Slaves about the Origin of the Slavs*. Poznań–Warszawa, 133–153.
- Sarnowska W., Tropaczyńska-Ogarkowa W. and Podolak W. 1948. *Ziemia opowiada. Podręcznik do nauki prehistorii dla klasy 3 szkoły podstawowej*. Warszawa.
- Scott P., Gibbons M. 2001. *Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge.
- Składanowski H. 2004. *Stosunki polsko-sowieckie w programach nauczania i podręcznikach historii w szkole powszechnej (podstawowej) w Polsce w latach 1932–1956*. Toruń.
- Sömmer U. 2004. Die Lausitzer Kultur- Germanen, Illyrer oder Sorben? Etnische Deutungen der sächsischen Vorgeschichte im 19. und frühen zwanzigsten Jahrhundert. In B. Gediga and W. Piotrowski (eds.), *Archeologia – Kultura – Ideologie*. Biskupin–Wrocław, 57–72.
- Waśko P., Wrońska M. and Zduniak A. (eds.). 2005. *Polski system edukacji po reformie 1999 roku*. Poznań–Warszawa 2005. Also available at <http://konferencja.21.edu.pl/publikacje>.
- Wołosik A. 1999. *Historia. Szkoła podstawowa klasa 4. Opowiem Ci ciekawą historię*. Warszawa.
- Zeidler-Janiszewska A. 2007. Perspektywy performatywizmu. *Teksty Drugie* 5 (107), 34–47.

Anna Zalewska

Archeologia jako element współczesnych wyobrażeń kulturowych

Traktowany tu umownie i roboczo, tytułowy termin archeologia *drugiego stopnia*, łączyć można z szerokim polem inspiracji¹. Jako zasadniczą traktuję, stopniowo upowszechnianą koncepcję zaproponowaną przez francuskiego historyka Pierra Norę, który raczej inspirował pewną formę badań określanych jako „historia drugiego stopnia” (*histoire au second degré*), niż wypracowuje jej zamknięte definicje (Nora 2002). Uznanie tej specyficznej formy uprawiania historii za wartościowe uzupełnienie tradycyjnej historiografii (Kończal 2009) motywuje do analogicznego potraktowania przejawów wtórnego eksploatowania wiedzy archeologicznej oraz stanowiących domenę archeologii materialnych śladów przeszłości. Zwłaszcza, że rekomendowana przez Norę perspektywa pozwala postrzegać tego typu ślady jako „częstki znaczące” wówczas, gdy wolą ludzi lub pracą czasu zostały one przekształcone w symboliczną część dziedzictwa pamiętanego przez daną wspólnotę – stając się przez to „miejscami pamięci” (*lieux de memoire*) lub ich komponentami (Nora 1989).

W systematyzacji zjawisk poddawanych refleksji z perspektywy archeologii „drugiego stopnia” pomocna wydała mi się koncepcja „drugiej rzeczywistości” drobiazgowo charakteryzowana przez Michaela Fleischera. Na rzeczywistość tą składają się „kognitywne konstrukty”, tj. różnego rodzaju *wypowiedzi* oraz utrwalone w nich i manifestujące się poprzez nie opinie, mniemania, postawy, nastawienia i sterujące nimi obrazy świata. Nie jest więc ona zjawiskiem przestrzenno-fizycznym, lecz „funkcjonalno-semiotycznym”, relacjonalnym i systemowym, chociaż jej bazę stanowi obok socjalnego systemu interakcji i działań także biologiczny system organizmów (Fleischer 2002, 324). W owym „socjalnym systemie interakcji” niebagatelną rolę odgrywają materialne nośniki znaczeń (w tym także te odnoszone do przeszłości) wówczas, gdy wzbudzają zainteresowanie, a ich materialność jest informatywna i podlega (re)interpretacjom. Trzeba pewnej determinacji i uważności, by w różnego typu *wypowiedziach* na temat śladów z prze-

¹ W rodzimej humanistyce zagadnieniami z kręgu zróżnicowanego eksploatowania wiedzy na temat przeszłości (wiązanymi m.in. z pamięcią zbiorową, społeczną, kulturową czy komunikatywną) bardziej niż badacze przeszłości, zajmują się literaturoznawcy, kulturoznawcy i socjologowie (szerzej na ten temat piszą: Hahn, Traba, Górny, Kończal 2009, 18–19). W tym miejscu chciałam serdecznie podziękować Pani Kornelii Kończal oraz Profesorom Hansowi H. Hahnowi i Robertowi Tracie za możliwość uczestniczenia w projekcie „Polsko-niemieckie miejsca pamięci / Deutsche Erinnerungsorte” oraz za związany z tym bieżący dostęp do materiałów, które pozwoliły mi poznać aktualny stan badań nad „historią drugiego stopnia”.

szłości (począwszy od zdyscyplinowanej refleksji stanowiącej domenę wiedzy archeologicznej, a skończywszy na często ulotnych i trudno uchwytnych „szumach” popkultury) – dostrzec, uwypuklić i uszanować zawierające się w nich znaczenia. Wszystkie one mogą być traktowane jako istotny element charakterystyki współczesnego świata wyobrażeń kulturowych.

Miejsce archeologii (*drugiego stopnia*) w imaginarium społecznym

Badanie różnego rodzaju *wypowiedzi*, w których zawiera się element wiedzy archeologicznej lub poprzez które aktywizowane są materialne ślady przeszłości, daje wyobrażenie m.in. o zbiorowych imaginacjach na temat przeszłości. Wpisuje się to w przestrzeń prób „historii drugiego stopnia”, w ramach której docieka się przejawów i przemian, jakim podlegały i podlegają kolektywne wyobrażenia dotyczące przeszłości. O ile jednak domeną „historii drugiego stopnia” są dociekania dotyczące ludzkiej pamięci zbiorowej oraz rolę jakie pełni pamięć w procesach konstytuujących zbiorowe tożsamości, o tyle w przypadku archeologii *drugiego stopnia* należałoby pytać także o *pamięć materii* i *sprawczość materii*. Brane tu pod uwagę *wypowiedzi* manifestują się w co najmniej dwóch formach: z jednej strony „jako (dane fizycznie) *środki komunikacji* (lub bazy komunikacji)”, a z drugiej „jako kognitywno-konstruktywne komunikaty” (Fleischer 2002, 323–330)². Ich w miarę możliwości kompletne rozpoznanie wymaga szczególnego podejścia, z uwagi na fakt, że pozostałości po przeszłości, postrzegane jako *środki komunikacji* są z wielu powodów wyjątkowe³. Podlegając wpływowi zarówno procesów fizycznych jak i społecznych, komunikują jedynie fragmenty znaczeń nakładanych na nie przez „systemy kulturowe”, w które były lub są angażowane. Przy czym, znaczenia te, często uzyskiwane są kosztem zatarcia pewnych cech stanowiących o specyfice „baz komunikacji”.

Postrzeganie pozostałości przeszłości jako ewentualnych *środków komunikacji*, funkcjonujących z różnych powodów i na odmiennych zasadach, ale

² Komunikaty te obecne są w dwóch postaciach: jako wyprodukowane przez jednostki w akcie indywidualnej konkretyzacji *indywidualne komunikaty*, które dla nauki o kulturze interesujące są tylko z uwagi na mechanizm ich konstrukcji i produkcji oraz jako kulturowo relewantne *kolektywne komunikaty*, obecne w przestrzeni kulturowej i w niej oddziałujące. Kolektywne komunikaty (oraz pozostałe konstrukty) są dane, są tak a nie inaczej socjalizowane i sterują ukierunkowaniem danej manifestacji systemu kultury (Fleischer 2002, 324).

³ Dlatego konieczna jest także refleksja nad tym w jaki sposób i w jakim zakresie, rozpoznanie narastającego wokół i na pozostałościach przeszłości *palimpsestu* znaczeń może być pomocne we wzmacnianiu aktualnej kondycji kruchych fragmentów przeszłości. Ewentualne odpowiedzi mogą być o tyle istotne, że autentyczne pozostałości konfrontowane są coraz częściej przez współczesną kulturę z konkurencyjnymi (?) dla nich jakościami, np. materialnymi i wirtualnymi symulacjami przeszłej rzeczywistości, których status (m.in. poznawczy) pozostaje nie w pełni oczywisty.

jednak i kiedyś i dziś unaocznia jednocześnie fakt, że warunkują one naszą teraźniejszość. O ile za dość czytelne uznać można „sprawstwo rzeczy”, jako materialnych „determinant” pewnych działań społecznych (np. przebieg szlaków handlowych kiedyś i dziś; rozplanowanie współczesnych miast względem ich historycznej zabudowy), o tyle dociekanie tego jak i w jakim stopniu oraz z jakim skutkiem i wobec kogo materia „zaświadcza(ła)” o przeszłości kreując „kognitywne konstrukty” – wymaga specyficznego podejścia.

Jeśli historyk Pierre Nora istotę odrębności „historii drugiego stopnia” od klasycznej historiografii ilustruje jako fundamentalną różnicę między konkretnym opisem malowideł z grotu w Lascaux a ich analizą opartą na wygłoszonej z okazji pięćdziesięciolecia odkrycia naskalnych rysunków mowie Mitteranda (Nora 1995, 86), to potencjalny badacz archeologii *drugiego stopnia* zauważyć może dodatkowo zasadnicze różnice między uprzednią kondycją jaskini w Lascaux, a tym, co stanowi ona (w sensie materialnym) dziś. Istotne mogą okazać się, np. odczytywane właśnie z materii, informacje dotyczące zmiennej dostępności, użyteczności, atrakcyjności tej ikonicznej przestrzeni. Za ciekawe mogą też zostać uznane relacje między jedną w swoim rodzaju oryginalną jaskinią w Lascaux, a tworam takimi jak materialne Lascaux II, czy Lascaux wirtualne. Archeologia *drugiego stopnia* zawierałaby więc zarówno analizy tego, co złożyło się na zmienne zainteresowanie tym miejscem oraz na chęć bezpośredniego z nim kontaktu, jak i tego jaki miało to wpływ na (bio)materię jaskini w jej długim trwaniu⁴. Można by rzec, że przedmiotem dociekań archeologii *drugiego stopnia* jest materia uwikłana w kulturę uwikłaną w materię⁵.

Wyodrębnienie terminologiczne z „historii drugiego stopnia” nie oznacza, że archeologia *drugiego stopnia* wymyka się wyłącznie ku „pamięci materialnej” z planu „świadomości historycznej”, pamięci ludzkiej, etc. Wręcz przeciwnie, jest od nich uzależniona, zarówno jako dyscyplina kształtowana

⁴ W przypadku, przywołanej tu wyłącznie jako ilustracja, jaskini w Lascaux, w drugiej połowie XX wieku, wyjątkowo wysoki poziom CO² skutkujący kondensacją wody na ścianach jaskini i podwyższoną temperaturą stał się przyczyną niepokoju odpowiedzialnych za „stan zachowania unikatowej sztuki oraz komfort zwiedzających”. By zneutralizować skutki czynników antropomorficznych i destrukcyjnych działań m.in. grzybów *fusarium solani* etc. zastosowano nowe narzędzia, środki badawcze i konserwatorskie. Jest to ciekawy przykład tego, jak masowe zainteresowanie odległą przeszłością i wszystko to, co składa się na tzw. przemysł dziedzictwa przyczynia się nie tylko do ciągłej aktualizacji i „uwspółcześnienia” sensów i znaczeń, ale także do reakcji materii na te zjawiska. Więcej informacji na temat fenomenu *Lascaux* m.in. na: <http://www.lascaux.culture.fr>.

⁵ Na przyspieszenie destrukcyjnych procesów podepozycyjnych ma wpływ m.in. rosnące i masowe zainteresowanie przeszłością. Fizyczne skutki jakie „przemysł dziedzictwa” wywiera na pozostałościach przeszłości wymagają systematycznego rozpoznania w szerszej skali. Za godne uwagi archeologów można też uznać efekty konfrontacji oryginalnych śladów przeszłości z różnego typu *simulacrami*, które powodują specyficzną „aktualizację” i „aktywizację”, często jednak okupioną degradacją tych pierwszych.

w konkretnych kontekstach społecznych, jak i jako efekt działań jednostek podlegających procesom określonej „kulturacji”. W tym sensie archeologia jest i będzie dostarczycielką wiedzy, znaczeń i sensów dla „historii drugiego stopnia”. Ma jednak archeologia możliwość (a także narzędzia, metody, przestrzenie prób) by, przeniknąć osobiwą „memoire matérielle”, *pamięć materii, pamięć materialną, czy pamięć zmaterializowaną*. Wszystkie te nieprecyzyjne określenia odwołują się do materialnych nośników znaczeń, w których zapisał się czas, lub bardziej precyzyjnie do jednostek materialnych w których zarejestrowana jest pamięć jakiegoś momentu czasu.

Francuski archeolog, konserwator i teoretyk Laurent Olivier określa je mianem *objets-mémoire* (Olivier 2008, 198–201). Promując postrzeganie archeologii nie (wyłącznie) jako formy historii, lecz jako formy pamięci, zauważa on m.in., że „miejsce przeszłości nie należy do przeszłości, lecz raczej do teraźniejszości”. W efekcie, to, co mamy na powierzchni lub nieco pod nią to „pozostałości, ślady, fragment czasu, które nieustannie angażujemy w życie każdego z nas i które wciąż dostosowujemy do nowych okoliczności” (Olivier 2007, 86, 100).

Reasumując, przedmiotem dociekań archeologii *drugiego stopnia* nie jest umiejscawianie artefaktów w procesie uzasadniania wiedzy na temat przeszłości lecz raczej odwoływanie się do nich celem zrozumienia jaki mają one wpływ na specyfikę *imaginarium* społecznego, na znaczenie „przeszłości” (we) współczesności a także na status społeczny wiedzy archeologicznej. Zakładam tu, że za punkt wyjścia można obrać mieszczącą się w planie historii drugiego stopnia obserwację a przez to lepsze zrozumienie sposobów funkcjonowania wiedzy archeologicznej w przestrzeni pozaakademickiej. Może to mieć znaczący i pozytywny wpływ na współczesną kondycję i status materialnych pozostałości przeszłości.

Sposobem na zrozumienie współczesnego funkcjonowania wiedzy na temat przeszłości oraz przeświadczeń i opinii mających wpływ na nasz stosunek do materialnych nośników znaczeń, może być analiza specyfiki informacji podstawowych kanałów informacyjnych poprzez które kształtowana jest wiedza archeologiczna. Masowe oddziaływanie w tej przestrzeni można łączyć z przekazem zawartym w podręcznikach wczesnoszkolnych.

Po(d)ręczna „przeszłość” w podręcznikach wczesnoszkolnych

Przeszłość jest podręczna, jest tu i teraz, jest wszędzie. Jej następstwa wypełniają świat swą obecnością. Wydaje się jednak, że to nie bliskie towarzystwo materialnych pozostałości przeszłości, ale specyficzne, bardzo ograniczone informacje na temat pradziejów zawarte w podręcznikach szkolnych mają zasadniczy wpływ na społeczny stan wiedzy archeologicznej i na postawy wobec materialnych nośników znaczeń. Zakładam tu, niestety wyłącznie intuicyjnie, że największą rolę w kształtowaniu szeroko rozumianej świadomości historycznej (w tym archeologicznej), odgrywa wczesnoszkolna edukacja historyczna. Jest ona oczywiście simultanicznie stymulowana oraz uzu-

pełniana przez inne typy wypowiedzi. Różne mass media typu TV, Internet, radio, etc. pomocne są w poszerzaniu wiedzy uczniów m.in. na temat (materialności) przeszłości. Ostatnio, coraz większą rolę zaczyna w tym procesie odgrywać „komunikacja performatywna” (prezentacje żywej/doświadczalnej archeologii, działania grup rekonstrukcyjnych etc.). Nie należy co oczywiste pomijać wpływu również takich mediów jak przekazywana z pokolenia na pokolenie tradycja rodzinna, nauczanie kościoła, literatura czy sztuka. Jednak, to niezmiennie edukacja szkolna „zapewnia młodzieży niezbędną wiedzę i umiejętności potrzebne do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie oraz rozumienie procesu dziejowego własnego narodu i państwa” (Składanowski 2004, 7). Podkreślić należy, że nauka w szkole podstawowej jako obowiązkowa, ma poważny wpływ na świadomość historyczną i stosunek do przeszłości całego społeczeństwa, gdyż jej oddziaływanie wychowawczo-informacyjne następuje w sposób zorganizowany i systematyczny.

Złożoność procesu kształtowania „podstaw wiedzy na temat przeszłości” można zobrazować odwołując się do reprezentacji konkretnego fenomenu, który już od prawie 100 lat kształtuje naszą rodzimą „teraźniejszość”, w tym stosunek Polaków do wiedzy archeologicznej. Stanowiskiem, które niewątpliwie osiągnęło „wyjątkową rangę symbolu badań nad odległą historią naszych ziem” (Dąbrowski 1964, 74) jest Biskupin. O prehistorycznej osadzie biskupińskiej uczyły się w szkole przez kilkadziesiąt lat w sumie miliony Polaków, czego konsekwencją jest obecność archeologicznego Biskupina w podręcznikach szkolnych i w różnego rodzaju materiałach metodycznych adresowanych do nauczycieli (Piotrowska 2008, 32–33): „w całej historii polskiej archeologii nie ma chyba drugiego takiego stanowiska, jak właśnie gród kultury łużyckiej w Biskupinie. Znajduje on poczesne miejsce w każdym szkolnym podręczniku, przez dziesięciolecia był symbolem i jednym z ważniejszych odnośników słowiańskiej tożsamości Polaków. Przez dekady był przedmiotem ożywionych dyskusji i sporów nierzadko o charakterze bardziej politycznym niż naukowym” (Brzeziński 2008, 9). Stało się tak, głównie z tej racji, że przez dziesięciolecia Biskupin funkcjonował jako symbol i jeden z istotniejszych punktów odniesienia Słowiańskiej tożsamości Polaków i jako taki był szeroko prezentowany społeczeństwu (*vide* imponujące zestawienie przejawów popularyzacji biskupińskiej osady m.in. poprzez TV, słuchowiska radiowe, fikcje literackie (Piotrowska 2008, 427–428, 381). Za istotę zrozumienia, jak i dlaczego Biskupin był i wciąż bywa aktywny – nie tylko w procesie budowania świadomości archeologicznej, ale również narodowej, można uznać treści zawarte w podręcznikach szkolnych sytuowane na tle setek artykułów, książek, filmów, powieści etc, które choćby wspominają Biskupin⁶). Składają się one na dość homogeniczny obraz Biskupina, który

⁶ „Ważna rola, jaka przypadła wykopaliskom biskupińskim w nasilającej się wojnie ideologicznej z propagandą nazistowską III Rzeszy, sprawiła, że pisali o nich literaci w utworach beletrystycznych, esejach, reportażach” (Piotrowska 2008, 18, 32–33) – które jako „nośniki pamięci” wciąż funkcjonują i biorą udział w socjalizacji kolejnych pokoleń.

traktować należy jako dalekosiężny skutek specyficznych okoliczności historycznych⁷, które były już wielokrotnie i wnikliwie opisywane (m.in. Gediga, Piotrowski 2004, tam dalsza literatura).

Do niedawna, wyjątkowa pozycja Biskupina (którą obrazują m.in. dwie przywołane poniżej niemal bliźniacze opinie z lat 1952 i 2008) wydawała się całkowicie bezapelacyjna i ponadczasowa. W latach 50. i 60. XX w. można było „śmiało zakładać się o najgrubsze pieniądze, że słowo Biskupin w umyśle słuchacza wywoła natychmiast skojarzenie z tym właśnie prastarym miastem” – zauważał Paweł Jasienica zarówno w *Świecie Słowiańskiego jutra* jak i w *Słowiańskim rodowodzie* (1952, 40 i 1965, 39–40). Zaś na początku XXI w. w wymownie zatytułowanym wprowadzeniu („Biskupin legenda wiecznie żywa”) do najnowszej, monumentalnej pracy pt. *Prolegomena do Archeologii Biskupina. Tom 1. Bibliografia archeologiczna Biskupina 1933–1983* autorstwa Danuty Piotrowskiej stwierdzono, że „gdyby zrobić ogólnopolski konkurs dotyczący wiedzy na temat odkryć archeologicznych w naszym kraju, zadając pytanie o nazwę kojarzącą się z polską archeologią, zapewne przytłaczająca większość odpowiedzi byłaby krótka: Biskupin” (Brzeziński 2008, 9–12). Drobne rysy na wizerunku tego bez wątpienia (!) wyjątkowego i monumentalnego stanowiska zaczęły być jednak dostrzegalne już na poziomie poddawanych tu analizie treści podręczników wczesnoszkolnych. Można je oczywiście zignorować, jako nie zawierające się w przestrzeni dociekań archeologa *proper*.

Trudno jednak zignorować również fakt, że to reinterpretacja materialnych pozostałości tej łużyckiej osady spowodowała te zmiany. M.in. na skutek zastosowania nowych narzędzi wobec badanej materii Biskupin przestał być jednoznaczny. O randze i specyfice tej wciąż otwartej „gry” interpretacyjnej może świadczyć fakt, że zarówno intencje tych, którzy dowodzą „braku związku Biskupina ze Słowianami” (tj. „allochtonistów”, uważających się za większość wśród archeologów polskich) jak i tych, którzy obstają, angażując coraz bardziej wyszukane argumenty „za nieprzerwaną ciągłością osadniczą” – mogą być przez odbiorców uznawane za równie szczere, uzasadnione, czy przekonujące⁸. Bierność w stosunku do tego typu wyzwań

⁷ Niewątpliwie ogniskiem zapalnym wzbudzającym potrzebę „obrony” lub ek-sponowania kwestii etnicznych były, podyktowane względami politycznymi, obce roszczenia do zmian zasięgu terytorialnego. Miało to miejsce w czasach, gdy w relacji polsko-niemieckiej lat 30. i 40. XX wieku „podważano kwestie nierozzerwalności więzów etnosu germańskiego i słowiańskiego ze spornymi ziemiami” (Strzelczyk 2003, 19–24).

⁸ Wynika z tego m.in. problem, na jakim etapie edukacji i w jaki sposób, sprzeczne opinie na temat odległej przeszłości mogą / powinny być prezentowane również najmłodszym uczniom. Prowadzi to również do bardziej szczegółowych pytań, na przykład o to, czy brak stymulacji krytycznego myślenia na etapie edukacji wczesnoszkolnej może skutkować dalekosiężnymi negatywnymi skutkami w kształtowaniu świadomości historycznej? Czy edukacja wczesnoszkolna może być postrzegana zarówno jako przyczyna, jak i skutek podtrzymywania mitów historiograficznych

może się okazać ryzykowna. Obrazuje to znane, wielokrotnie już cytowane i niemal profetyczne stwierdzenie Kristiana Kristiansena: „We can no longer hide behind the source criticism and the study of formation processes to neutralize the past, but need to set the political agenda of our work; otherwise others will do it for us” (1993, 3). Kto więc troszczy się za nas o „prasłowiańską legendę biskupińską”, skoro za deficytową należy uznać społeczną wiedzę o tym, że zdaniem pewnej grupy badaczy: „uchwytną w źródłach archeologicznych kulturę ludów słowiańskich z okresu, gdy wkroczyły one na karty historii i zaczęły swą wielką ekspansję obejmującą tereny Łaby po Półwysep Bałkański należy łączyć dopiero z VI wiekiem naszej ery” (Kaczanowski i Kozłowski 1998, 350).

Biskupin już nie zawsze jest traktowany jako oczywisty „emblem” archeologii, przez niektórych autorów podręczników. Czy wynika to z „niedomówień” interpretacyjnych, czy może z pewnych potknięć (m.in. przemilczeń) w przekazywaniu społeczeństwu aktualnego stanu badań, w świetle którego, miejsce to wciąż (i oby niezmiennie) zasługuje na najwyższą uwagę chociażby z racji bogactwa kulturowego w pradziejach czy wyjątkowych działań poznawczo-edukacyjnych we współczesności. Pomimo, że konflikt wokół tożsamości etnicznej pradziejowego Biskupina (m.in. konkurujących na osobliwych zasadach koncepcji słowiańskiej, germańskiej, czy np. illiryskiej *vide* m.in. w Sömmmer 2004, 57–68) zostaje stopniowo zażegnany – stanowisko to stanowi niezmiennie podłoże dla kreowania „mitów tożsamościowych”. Zaognienia na tym tle, często wpisujące się w troskę o wzmacnianie świadomości narodowej mają niezmiennie długą i poważną metrykę.

W 1. połowie XX wieku za istotny powód aktywizacji niektórych stanowisk archeologicznych w przestrzeni społeczno-edukacyjnej, można było uznać silnie wspierane ideologicznie przekonanie, że „my Polacy dzięki archeologii posiadliśmy pewność, że ziemia nasza od tysiącleci należy do nas” (Jasienica, Świt Słowiańskiego jutra, 1952, 355). Ta „pewność” wyrażana była począwszy od lat 30. aż po lata 90. XX wieku i przejawiała się m.in. w eksponowaniu „prasłowiańskości” osady sprzed 2500 lat oraz we włączaniu „Biskupińskiego epizodu” do wszystkich podręczników historii (*Program* 1990, 5–6). Znamienne i z dzisiejszego punktu widzenia wyjątkowe, było również bezpośrednie zaangażowanie archeologów w proces edukacji szkolnej m.in. na poziomie podstawowym. Na przykład podręcznik z 1946 roku pt. *Było to dawno... Opowiadania z dziejów ojczystych dla kl. IV i V szkoły powszechnej*, w którym były odniesienia do Biskupina przedstawianego jako osada (pra)słowiańska - był przedmiotem zainteresowania samego Józefa Kostrzewskiego (Hoszowska, Szczechura, Tropaczyńska-Ogarkowa

i czy powinny one stanowić domenę dociekań poważnego archeologa? Jak i w jakim zakresie nie zawsze spokojna i przyjazna debata na temat etnogenezy Słowian ma wpływ na najmłodszych odbiorców wiedzy archeologicznej? Jak archeolodzy powinni reagować na różne, często niezgodne z aktualnym stanem wiedzy akademickiej treści, zawarte w podręcznikach. Trudno udzielić poważnych odpowiedzi na tego typu pytania bez specjalistycznych analiz i badań.

1946; Kostrzewski 1946). Również Witold Hensel napisał kilka uwag na temat sposobu prezentacji osady biskupińskiej w pracy pt. *Życie ludzi w dawnych wiekach* (Przeworska 1946, 105–108). Podał on recenzji rozdział „Warownej wsi nad jeziorem” – opowieść o Biskupinie łużyckim (Hensel 1946, 186–187). Także *Ziemia opowiada. Podręcznik do nauki prehistorii dla III klasy szkoły powszechnej*, w którym oczywiście przedstawiano m.in. Biskupin, komentowany był przez Romana Jakimowicza w jego artykule *Prehistoria w szkole. Na marginesie podręcznika „Ziemia opowiada”* (Sarnowska, Tropaczynska-Ogarkowa, Podolak 1947, 73–78, 122; Jakimowicz 1947, 127–128). Bezpośrednie zaangażowanie archeologów w proces doskonalenia treści zawartych w podręcznikach wczesnoszkolnych w świetle mojej wiedzy uległo współcześnie minimalizacji. Sprzyja to m.in. daleko posuniętej „fossilizacji” i „mitologizacji” wiedzy na temat Biskupina.

Nawet wybiórcza analiza treści podręczników oraz ich obudowy dydaktycznej pozwala dostrzec statyczność wzruszającej historii naszych dzielnych przodków, twórców egalitarnego systemu społecznego, o których pamięć przechowały pozostałości drewnianych domostw Biskupińskiej osady.

Wiedzę archeologiczną, choć prezentowaną w podręcznikach bardzo powierzchownie angażowano w przygotowanie uczniów do aktywnego i świadomego udziału w życiu politycznym, społecznym i kulturalnym kraju m.in. „zgodnie z ideałami marksistowskiego humanizmu oraz socjalistycznego patriotyzmu i internacjonalizmu...” (*Historia* 1975, 30–31). Eksponowano treści, które „powinny służyć przygotowaniu uczniów do aktywnego i świadomego udziału w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym i kulturalnym kraju do twórczej pracy dla dobra socjalistycznej Polski” (*Program..* 1990). I choć trudno byłoby rozstrzygnąć, w jakim sensie i stopniu wiedza archeologiczna miała „...budować nowy ład w Polsce, ład który sprzyja postawom twórczym i poczuciu odpowiedzialności” (*Program* 1990, 3) – niewątpliwie brała ona udział również w tym zadaniu.

W rzeczywistości społecznej lat 90. XX wieku, gdy kształcenie „kreatywnego” i „krytycznego” myślenia promowano jako cel nauczania, w procesie dydaktycznym, krytyczne podejście do osiągnięć archeologii miało szansę zaistnieć, choćby marginalnie. Teoretycznie było to możliwe już znacznie wcześniej. Nauczyciele mieli, a ściślej mogli mieć bieżący kontakt z wiedzą na temat Biskupina aktualizowaną już w latach 70. i 80. Na przykład w podręczniku używanym w latach 80. przez studentów historii pt. *Najdawniejsza historia ziem polskich*, czytamy: „stosując metodę archeologiczno-osadniczą Józef Kostrzewski, wybitny przedstawiciel szkoły autochtonistów, starał się udowodnić istnienie ciągłości kulturowej na ziemiach polskich od kultury łużyckiej do wczesnego średniowiecza. Wykorzystując dane zawarte w źródłach pisanych oraz przesłanki językowe identyfikował kultury przeworską i oksywską ze Słowianami”. Jednak: „badacze kwestionujący ten pogląd wskazują na dyskontynuację kulturową mającą miejsce w III i II wieku p.n.e. oraz w IV i V w naszej ery” (Chomentowska 1980, 53). Od ponad dekady, w świadomości nauczycieli może upowszechniać się bez przeszkód opinia,

że „stanowisko reprezentowane przez Kostrzewskiego jest zbyt uproszczone”. Przystępne sprawozdanie z bieżącej polemiki, z czytelną deklaracją poparcia stanowiska allochtonicznego, zawiera traktowany obecnie na wielu uniwersytetach jako podręcznik obowiązujący studentów historii, w tym przyszłych nauczycieli, tom I *Wielkiej Historii Polski* (Kaczanowski, Kozłowski 1998, 343–352)⁹.

Liczne reformy systemu edukacyjnego sprzyjały przemianom w podejściu do kwestii trudno interpretowalnych. Nauczyciele zachęcani byli do tego, by promować: „poznawanie świata, dostrzeganie, rozumienie i interpretowanie zachodzących w nim zjawisk, budzenie i wzmacnianie poczucia tożsamości kulturowej, historycznej, narodowej i etnicznej, a także kształtowanie świadomej postawy patriotycznej i obywatelskiej, budzenie chęci do odpowiedzialnego udziału w życiu społecznym i publicznym” (Marciniak, Hensler, Syty 1999, 3, 125). Jeden z celów edukacji przyjętych na nowe tysiąclecie wyrażał się w założeniu, że „współczesny świat preferuje reguły odpowiedzialności i podmiotowości, odchodząc od kierowania się regułami ślepego posłuszeństwa” (Marciniak, Hensler, Syty 1999, 3, 125). Gdy założenie to zostało skonfrontowane z rzeczywistością szkolną w wyniku radykalnej reformy edukacyjnej (której pewne skutki i konsekwencje opisano w zbiorowej pracy Waśko, Wrońska, Zduniak 2005) – na nauczycielach, a pośrednio także na autorach i wydawcach podręczników wymuszone zostały zasadnicze zmiany. Niemal w jednym czasie powstało kilkanaście bardzo zróżnicowanych serii wydawniczych. Sytuacja ta sprzyjała zaangażowaniu archeologów w dobór treści przekazywanych poprzez podręczniki i kształtujących podstawy wiedzy archeologicznej w społeczeństwie. Wydaje się, że jako środowisko nie w pełni sprostaliśmy temu zadaniu. Od uczestników procesu edukacyjnego oczekiwano „zachowań twórczych, odnajdywania osobistych sensów w wieloznacznej kulturze, nie zaś zachowań schematycznych, standardowych, przyswajania i tylko reprodukcji wiedzy zamkniętej, niepodważalnej, pewnej” (Dobryniewska 1989, 4–5). W praktyce stanęli oni przed dość trudnymi wyborami i zadaniem doboru optymalnych pomocy szkolnych i podręczników, które – jeśli chodzi o zakres, szczegóły i sposób prezentacji wiedzy archeologicznej – znacznie się różniły. Nauczyciele, w kwestii trafności sposobu, w jaki Biskupin (stanowiący, lub nie (!) jedynie epizod pośród „istotniejszych” treści) powinien być przedstawiany uczniom, mogli niemal wyłącznie zdać się na własną intuicję.

Za ciekawy i nieco zaskakujący, można uznać fakt, że wiele spośród materiałów dydaktycznych dostępnych na przełomie XX i XXI wieku niezmiennie

⁹ Wydaje się, że autorom tej pracy bardzo zależy na jednoznacznym i czytelnym komunikacie skierowanym do odbiorcy: „W bogatej literaturze archeologicznej, a także w różnego typu pracach o charakterze popularnonaukowym, spotykamy zupełnie odmienne opinie, charakteryzujące się bardzo jednoznacznymi stwierdzeniami np. o prasłowiańskości grodu biskupińskiego. Poglądy te zakładają, że ziemie polskie były kolebką plemion słowiańskich, a twórcami (lub wg innych badaczy tylko jej wschodniej części) były plemiona Prasłowian” (Kaczanowski, Kozłowski 1998, 343).

wzmacnia schematy interpretacyjne takie jak niezachwiana ciągłość osadnicza, która pozwala interpretować ludność kultury łużyckiej jako Słowian, czy egalitarny wizerunek mieszkańców biskupińskiej osady obronnej. Choć nie jest to tendencja powszechna. Studenci mogą m.in. przeczytać: „Osada w Biskupinie powstała ok. 2600 lat temu. Jej mieszkańcy na pewno mówili językiem innym niż my. Było ich około tysiąca...” (Małkowski 1998, 24–25). Cytowany wyżej przekaz wymownie kontrastuje ze starszym o zaledwie 7 lat podręcznikiem, gdzie czytamy: „2500 lat temu nad jezioro przybyli przodkowie Słowian, od których wywodzą się Polacy. Dzisiejszy półwysep był w owym czasie wyspą...” (Centkowski, Syty 1991, 14).

Tego typu „wielogłosowość” (ryzykuję tu ogromną nadwyżkę semantyczną) jest dodatkowo komplikowana przez różnice merytoryczne zawarte w podręcznikach. Możemy na przykład przeczytać: „Czasem archeologom pomaga przypadek. Tak było z odkryciem słynnej osady w Biskupinie sprzed 2500 lat... ich pracowite życie zostało przerwane napadem...” (Marciniak 1999, 125); lub: „Dzięki badaniom archeologicznym wiemy dość sporo o tym, jak żyli ludzie na ziemiach dzisiejszej Polski przed prawie trzema tysiącami lat. Nie było wówczas jeszcze miast. Ludzie mieszkali w osiedlach otoczonych fortyfikacjami” (Julkowska, Konieczka-Śliwińska, Skórzyńska 1999, 80–81). Godny uwagi jest ostatni z cytowanych wyżej podręczników. Zawiera on ilustrację zrekonstruowanej osady w Biskupinie, której towarzyszy pytanie: „co to znaczy, że mieszkańcy Biskupina byli samowystarczalni?”. Wyraźnie więc uwaga ucznia kierowana jest z wątku tożsamościowego na egzystencjalno-bytowy, z lekkim otarciem się o wzmocnienie poczucia tożsamości i ciągłości słowami „ludzie na ziemiach dzisiejszej Polski”. Zaktualizowano tu też wiedzę na temat datowania osady¹⁰. Zweryfikowaną datację uczeń spotka też w *Podręczniku do historii i społeczeństwa dla kl. IV. W rodzinie w Polsce w Europie*, gdzie obok fotografii rekonstrukcji palisady z bramą czytamy „Okolo 2600 lat temu tą bramą (sic!) wjeżdżało się do grodu w Biskupinie”.

¹⁰ Brak nawiązań do tożsamości etnicznej mieszkańców Biskupina oraz zaktualizowane datowanie (już nie dwa i pół, jak w poprzednich podręcznikach, lecz „prawie trzy tysiące lat temu”) sugeruje intencjonalną zmianę. Nie dziwi to, jeśli przyjrzeć się bliżej okolicznościom powstania serii wydawniczej, której podręcznik jest częścią. Została ona przygotowana przez badaczy z Poznańskiego Uniwersytetu Adama Mickiewicza pod patronatem nieodżałowanego Jerzego Topolskiego. Wart podkreślenia jest fakt, że autorki Violetta Julowska, Danuta Konieczka-Śliwińska i Izabela Skórzyńska związane z Instytutem Historii UAM rozwinęły kwestię biskupińską w bardziej krytycznym stylu w podręczniku skierowanym do uczniów gimnazjum, który w zamyśle stanowi kontynuację serii przeznaczonej dla uczniów szkół podstawowych. Zawarto tam pytanie o to, „czy w Biskupinie byli Słowianie”. Towarzyszy pytaniu krótka seria sugestywnych i intrygujących komiksowych ilustracji dostosowanych do percepcji gimnazjalistów. Sygnalizowane tu zróżnicowanie w sposobie i zakresie ukazywania uczniom złożoności interpretacyjnej w zależności od ich wieku wyczuła m.in. na powody, dla których autorki za zasadne uznały problematyzowania przeszłej rzeczywistości raczej w komunikatach skierowanych do uczniów 12–13-letnich niż 7–8-letnich.

zaś obok zdjęcia chat i ulic umieszczono podpis „W grodzie biskupińskim były 102 drewniane domy ustawione w kilku rzędach wzdłuż ulic wyłożonych także drewnem” (Baran, Bobiński 1999, 81-82). Co ciekawe, tekst sam w sobie nie zawiera informacji o Biskupinie. Abstrahując w tym momencie od symptomatycznego wyparcia infosfery przez ikonosferę, warto być może zwrócić uwagę na wątek „tej” bramy, który, być może w sposób niezamierzony, ale bardzo jednoznaczny, kształtuje postawę dziecka wobec tego, czym „jest” Biskupin.

Powyższe przykłady unaoczniają, że nierozłączny przez wiele dziesięcioleci związek znaczeniowy „Biskupin – Słowianie” zostaje stopniowo osłabiany również poprzez treść podręczników wczesnoszkolnych i to dziwić nie powinno. Za zaskakujące można jednak uznać zerwanie synonimicznego dotąd związku znaczeniowego: „archeologia – Biskupin”. Ilustruje to podręcznik *Historia – klasa 4. Opowiem ci Ciekawą Historię*, w którym Biskupin został całkowicie pominięty (Wołosik 1999, 61, 65-67). Brak nawiązania do tego kluczowego, wielokulturowego, ikonicznego stanowiska w podręczniku, w którym archeologii poświęcono wyjątkowo dużo uwagi np. definiując i ilustrując w przystępny sposób specjalistyczne terminy z zakresu wiedzy archeologicznej¹¹. Może to prowokować dalsze pytania: czy należy ten wypadek traktować jako symptomatyczny? Czy brak Biskupina w podręczniku używanym obecnie przez uczniów, można uznać za wynik nieumiejętnego radzenia sobie „z luką interpretacyjną” w wiedzy na temat rzeczywistości pradziejowej? Czy ten „wypadek” jest wystarczająco znaczący, by wywołał dyskusję m.in. na temat tego, jaka jest, może być, powinna być (?) rola archeologii pozbawionej „obowiązkowej” misji umacniania tożsamości?

Powyższe pytania z trudem można sytuować w przestrzeni określanej mianem „dociekań archeologicznych”. Jednak w przestrzeni „historii drugiego stopnia”, rezultaty rozpoznania sygnalizowanych wyżej zjawisk zgodnie - z zasadami analizy „środków komunikacji” z jednej strony i „kognitywnych komunikatów” z drugiej strony – mogą się okazać istotne dla zrozumienia nie tylko społecznych przekonań i przesądów na temat przeszłości, ale także kompetencji komunikacyjnych i społecznych archeologów oraz ich postaw wobec społeczeństwa. Po co nam tego typu wiedza? Może to wzbogacić i sproblematyzować naszą świadomość specyficznych przejawów zainteresowania przeszłością/przeszłościami, lub ich braku, m.in. we współczesnym systemie kulturowym.

¹¹ O tym, że autorce nie towarzyszyła chęć umniejszenia roli archeologii w procesie poznawania przeszłości świadczy treść 1 rozdziału. Hasło „wykopaliska” zilustrowano tam autentycznymi fotografiami z prac polowych, którym towarzyszy podpis: „1998 rok. Stanowisko archeologiczne w miejscowości Wierzchuca Nadgórna (?) w woj. podlaskim. Archeolodzy prowadzą badania osady, która istniała w tym miejscu w pierwszych wiekach naszej ery”. Również „plan prac badawczych”, „rysunki profilu” określonego jako „diagram” – świadczą o sporym zaangażowaniu autorki w próbę uwypuklenia specyfiki archeologii oraz źródeł archeologicznych (Wołosik 1999, 64-66).

Podsumowując, złożona natura przeszłości oraz skutki zbiorowego kształtowania jej reprezentacji przejawia się na wiele sposobów. Zagadnienie etnogenezy Słowian, wiązane m.in. z wiedzą na temat Biskupina należy więc postrzegać nie tylko przez pryzmat akademickich publikacji, lecz również z uwzględnieniem odmiennych przekazów m.in. skierowanych do uczniów. Można nawet zaryzykować twierdzenie, że poszerzony ogląd sposobów prezentacji stanu wiedzy unaocznia nie tylko mit etniczny, ale także możliwość traktowania przeszłości jako kategorii subiektywnej, której obiektywności nie gwarantuje już państwo czy prestiż naukowy. Uogólniając, wydaje się, że nie tylko historia, co zauważył 20 lat temu P. Nora (Nora 1989, 11) w kontekście historiografii francuskiej, ale także archeologia tu i teraz, porzuciła roszczenia odnośnie kreowania spójnych znaczeń. Nauki o przeszłości utraciły pomocny w przekazywaniu wartości, autorytet pedagogiczny. Archeologia staje więc w obliczu nowych wyzwań (szerzej na ich temat ciekawie piszą E. Domańska 2008; Olsen 2003).

Wydaje się, że również we współczesnej Polsce warto zwracać uwagę na przyczyny i skutki (pre)formułowania i wzbogacenia praktyk związanych z materialnymi śladami przeszłości i z wiedzą na ich temat. Potrzeba ta wymuszana jest lub inspirowana (dobór czasownika uzależniam od postawy wobec tego typu pobudek) bardziej przez opinię publiczną i wikłanie materialnych śladów przeszłości w kulturę masową, niż przez wąską grupę specjalistów. Taki rodzaj działalności poznawczej byłby przejawem poznania otwarcie zaangażowanego i mającego wpływ nie tylko na archeologię jako dyscyplinę akademicką, ale także na status i pozycję (a przez to kondycję) materialnych pozostałości przeszłości w społeczeństwie. Zakładanym efektem byłoby rozpoznanie zbiorowych imaginacji i kultury popularnej jako pośrednich źródeł wiedzy o nas samych, czyli o archeologach oraz o materii, tj. m.in. o złożonej naturze śladów przeszłości. W związku z powyższym istotne wydaje się także rozpoznanie sposobów (nad)używania i „ufunkcyjniania” materii przeszłości dla aktualnych potrzeb w różnych „systemach społecznych” oraz, co nie mniej ważne, „sprawstwa” materii sytuowanej w „drugiej rzeczywistości”.

„Druga rzeczywistość” determinantą „przeszłości” w teraźniejszości

Przeszła rzeczywistość jest wytworem realności, z tym, że nie wyłącznie. Nawet jeśli postrzegalibyśmy przeszłą rzeczywistość nie tylko jako odzwierciedlenie realności to i tak, o przystawalności takiej refleksji do stanu faktycznego, nie możemy orzekać w sposób naukowo pewny. To, jak rzeczywistość i jej różne manifestacje są konstruowane, nie objawia się wprost i zawsze jest zależne od wielu dodatkowych czynników, które – jak podkreśla Michael Fleischer – „nie mogą być sprowadzalne bez reszty do realności” (Fleischer 2002, 314). Jeśli spostrzeżenie, że owe „dodatkowe czynniki są produktami realności na zasadzie możliwości” zostanie dodatkowo uwi-

klane w długi horyzont czasowy – to oczywiste będzie to, że na motywacje archeologów, prócz indywidualnych czy grupowych pobudek mają wpływ m.in. ideologiczne, polityczne, rynkowe (i inne) okoliczności oraz intelektualne trendy towarzyszące badaniom odległej przeszłości.

Wiele spostrzeżeń odnośnie sygnalizowanej wyżej wątpliwości poczynić można w przestrzeni wokół biskupińskiego jeziora. Dostrzegalny jest tam nawarstwiający się od lat 30. XX wieku konflikt interesów między tym, co zostało odkryte, tymi którzy proponowali interpretacje tych odkryć oraz szerokim i zróżnicowanym gronem odbiorców wiedzy na temat pradziejów. Aktualnie, na wewnątrzśrodowiskową recepcję Biskupina i na działania archeologów¹², obciążonych zarówno świadomością intelektualnego dziedzictwa (a tym samym wręcz symbolicznego znaczenia) tego stanowiska – nakładają się także oczekiwania i wymagania odwiedzających to miejsce. W efekcie, Biskupin zamiast cieszyć się zasłużoną sławą, boryka się z zarzutami „zawłaszczania” tej wyjątkowej przestrzeni przez kulturę konsumencką. Trudno oprzeć się wrażeniu, że sytuacja ta znajduje pożywkę już nie w intelektualno-ideologicznej grze interpretacji, ale w wolnorynkowej walce o sprawne funkcjonowanie rezerwatu i o jednocześnie zabezpieczenie pozostałych *in situ* śladów. Nie jest to jednak przedmiotem prezentowanych tu rozważań, choć warto zauważać rysy zakłócające szlachetny obraz Biskupina. Tego typu dylematy również kształtują obraz przeszłości postrzegany przez społeczeństwo, a tym samym składają się na „historię drugiego stopnia”.

Długotrwałe funkcjonowanie Biskupina i jego istotność, już nie tylko jako „kolebki słowiańskości”, jest doskonałym polem badawczym, pozwalającym na rozpoznanie aktualnych, radykalnie odmiennych od zastanych, poznawczych i znaczeniowych procesów. Można tu odnotować m.in. transformację od „ściśłego skodyfikowania treści” przypisywanych temu miejscu, aż po stan, w którym „jedyną skodyfikowaną regułą interpretacyjną jest to, że dane miejsce jest śladem przeszłości”, że jest „miejscem wspominania” tj. miejscem w którym się wspomina przeszłość (Szpociński 2008, 12–14). Biskupin, podobnie jak kilka innych znaczących stanowisk czy parków archeologicznych jest, i mam nadzieję, że na zawsze pozostanie, miejscem dedykowanym przeszłości w teraźniejszości, miejscem, gdzie przeszłości przypisuje się znaczenia, gdzie przeszłość jest przywracana. O ile stanowisko to „stworzyły” ściśle poznawcze działania archeologiczne, o tyle o jego „być albo nie być” jako „miejsca pamięci”, bardziej niż zainteresowana nim i uwikłana w nie dyscyplina akademicka – decyduje recepcja społeczna. Tylko w efekcie

¹² Biskupin daje też pośredni wgląd w kwestie rygoryzmu interpretacyjnego i jego uzależnienia od szerszego kontekstu kulturowego: niektórzy archeolodzy postrzegają zaangażowanie sił pracowników Muzeum Archeologicznego w Biskupinie w działalność dydaktyczno-rozrywkowo-zarobkową, jako unik przed podjęciem poważnej pracy inwentaryzacyjno-interpretacyjnej. Taka opinia wydaje mi się błędna. Jest ona jednak o tyle istotna, że unaocznia skłonność archeologów do polaryzacji (a nawet traktowania jako wykluczających się) przestrzeni dydaktycznej i poznawczej, które jako wzajemnie się uzupełniające nie muszą przecież być konfrontowane.

reperkusji społecznych, m.in. otwartości na kreowane i upubliczniane tam znaczenia i treści – *stricte* poznawcza domena przekształca się w punkt kryształizujący zbiorowe imaginarium.

Umiejscowienie stanowiska archeologicznego w szerszej skali i w powiązaniu z siecią zjawisk poznawczych, dydaktycznych, społecznych i materialnych może prowadzić do określenia go mianem „miejsca pamięci”. Jeśli w perspektywie „historii drugiego stopnia” terminem tym określane są, „punkty krystalizacyjne naszego narodowego patrymonium”, najważniejsze „miejsca” (we wszystkich znaczeniach tego słowa), fenomeny obecne w pamięci zbiorowej, fundujące tożsamość grupy i ilustrujące tym samym kluczowe treści kolektywnych autodefinicji” (Hahn, Traba, Górny, Kończal 2009), to archeologiczne „miejsca pamięci” będą co najmniej tym samym. Ponadto, można do nich zaliczyć także fenomeny, które, często wbrew kulturze, np. nie sprzyjającej pozyskiwaniu i adoracji „substancji zabytkowej” trwają w czasie i (czasem wręcz niespodziewanie) nabierają nowych znaczeń lub odpominają stare.

Wydaje się, że najczęściej o wyróżnieniu „miejsc pamięci” decyduje ich tożsamościowotwórcza ranga. Silnie przejawia się to w kontekście aktywizacji materialnych śladów pamięci, kształtujących czy podtrzymujących poczucie ciągłości i przynależności (czy to etnicznej czy narodowej). By uniknąć nieporozumień, zwróćmy od razu uwagę, że utożsamianie stanowiska archeologicznego z „miejscem pamięci” nie musi (przynajmniej teoretycznie) być tożsame z respektowaniem jakiegokolwiek elementu dziedzictwa przodków w tu i teraz istniejącej rzeczywistości. Nie musi też zakładać wiary w etniczną czy biologiczną więź z ludźmi z przeszłości, których ślady zostają archeologicznie rozpoznane. „Dochowywanie wierności”, „pamięć o..” może także oznaczać obecność owego dziedzictwa jako kontekstu współkonstituującego znaczenia wytworów, zdarzeń, przekazów dydaktycznych i form rozrywki w kulturze współczesnej (Szpociński 2008, 15–16).

Przekonują do tego poglądu zarówno liczne wypowiedzi na temat biskupińskiego stanowiska jak i materialne konstrytuanty tego miejsca (kiedyś m.in. gród obronny, potem ruina i zgliszcza, dziś solidna drewniana, nieustannie odnawiana i uatrakcyjniana symulacja/ rekonstrukcja). Oscylują one między „pierwszą” a „drugą” rzeczywistością, między materią a sensem, między pamięcią materialną a pamięcią ludzką. Są one nie tylko komentowane i eksponowane poprzez podręczniki wczesnoszkolne, ale także poznawane i doświadczane przez masową praktykę „odwiedzania” Biskupina. To wszystko sprawia, że Biskupin nieustannie pozostaje fascynującym przedmiotem nie tylko w przestrzeni problematyki „drugiej rzeczywistości”.

Podsumowanie

Jeśli potraktować archeologów jako tych, którzy odzyskują zanikającą przeszłość, którzy sprawiają, że pojawia się ona współcześnie i którzy poprzez to zmieniają historię, powodują, że przeszłość się zdarza (Olivier 2007, 97)

– to archeologia *drugiego stopnia* może być pomocna w dostrzeganiu i w lepszym zrozumieniu istoty i istotności *transformacji*, którym poddawana jest materia przeszłości w imię „racji” teraźniejszości. Świadome zaangażowanie się w przekształcanie przeszłego w teraźniejsze (z uwzględnieniem refleksji nad jego przyczynami i skutkami) wydaje się znacznie bardziej obiecujące niż standardowe założenie, że archeolodzy „przywracają przeszłość”. Odkrywanie zasad „trajektorii przemiany przeszłości w teraźniejszość”, kluczowe dla postulowanej przeze mnie perspektywy archeologii *drugiego stopnia*, może więc nieco zmienić naszą postawę wobec działań wokół materialnych pozostałości przeszłości. Zaryzykuję wręcz tezę, że we współczesnej archeologii, na tyle na ile jestem w stanie dokonać jej oglądu z lokalnej ograniczonej perspektywy, zaistniała potrzeba wzbogacenia zastanego obszaru tradycji badawczej elementami koncentrującymi się na działaniowym (dynamicznym) aspekcie praktyk symboliczno-kulturowych. Wyzwaniem pozostaje właściwe „zaprojektowanie” oglądu form i treści przekazów (*wypowiedzi*) poprzez które należałoby charakteryzować wyjątkowość, trwałość i sprawczość śladów przeszłości oraz tego *jak rzeczy znaczą* i jakie myśli i ewentualnie czyny wywołują, wyzwalają, wzmagają etc.¹³ Wydaje się, że pomocne w tym może okazać się lepsze rozpoznanie tzw. *drugiej rzeczywistości*, na którą składają się m.in. wypowiedzi, opinie, sądy, obrazy/ reprezentacje świata (w tym także wyobrażenia świata przeszłego). Można próbować dotrzeć do tego, *co* z danych poza znakami fenomenów, *jak* oraz *w jakim celu* jest reprezentowane w świecie znaków, czyli w kulturze. Innymi słowy, przejawy różnych działań mające związek bądź to z materią, której przeszłość się liczy, bądź to z działalnością archeologów, mogą być porządkowane, systematyzowane i interpretowane celem określenia tego, *co*, *jak* i *w jakim celu* funkcjonuje lub może w przyszłości funkcjonować w społeczeństwie jako „archeologia”. Istotne jest tu także rozpoznanie specyfiki przestrzeni publicznej połączonej, związanej czy wyłącznie kojarzonej z archeologią.

Jeśli przeszłości nie odkrywamy, nie zastajemy, lecz ją (współ)tworzymy/ (współ)kreujemy, to warto zatrzymać się nad tym, jakiego typu i czyja „twórczość” i kreatywność składa się na archeologię, wreszcie kim jest archeolog. Co wpływa na decyzje i możliwości archeologów dotyczące interakcji z materialnym śladami przeszłości? Co kształtuje ich wyobrażenia „przeszłej rzeczywistości kulturowej”? Wreszcie, jaki sens, znaczenia, oddźwięk społeczny i wydźwięk kulturowy mają ich działania poznawcze i popularyzatorskie?

Nieoczywistość odpowiedzi na tego typu pytania oraz wiele z prezentowanych wyżej spostrzeżeń pozwala zakładać, że „potencjał jaki daje współczesna refleksja teoretyczna w ujmowaniu zagadnień przeszłej kultury przez pryzmat analiz kultury materialnej” (stanowiący zgodnie z deklarowanym we wstępie zamysłem redaktorów zasadniczy przedmiot dociekań niniejsze-

¹³ Tego typu praktyki pozwalają dociekać bogactwa znaczeń nabywanych przez rzeczy, poprzez dokonywanie ich kolejnych rozpoznania, oglądów, odczytań w nowych okolicznościach i przez nowych użytkowników. Takie „odczyty” są bardziej wynikiem przekładu i negocjacji niż prostego ich odkrycia (dalsze wskazówki Olsen 2006).

go tomu) zawiera się również w potrzebie określenia aktualnych uwarunkowań społecznych poznania archeologicznego. To one w dużej mierze określają role i losy materialnych pozostałości po przeszłości. Z powodu braku zastanych wzorców, budowanie wiedzy z zakresu archeologii *drugiego stopnia* odbywa się nieco „po omacku”. Wydaje się jednak, że warto zaryzykować, by w okresie koniunktury archeologicznej (Holtorf 2007) nie spotkał nas zarzut wystosowany np. pod adresem pewnej grupy historyków, którzy chcąc uniknąć marginalizacji, muszą dostosować się do standardów dyktowanych przez media (Ricoeur 2002, 50). Archeologia wyraźnie i niebezpiecznie się o dyktat mediów ociera, podobnie zresztą, jak o zarzut bycia „pop-nauką” (Kowalski 2004). Zaradzić negatywnym skutkom licznych procesów społeczno-kulturowych mogą tylko archeolodzy mający ogląd gruntu m.in. dydaktycznego, intelektualnego, rozrywkowego, turystycznego pod stopami.

Jako archeolodzy nie mamy wyboru, znajdujemy się pomiędzy materialnymi śladami przeszłości, a żądnymi atrakcyjnej wiedzy na ich temat (bądź - co wydaje się znacznie gorsze, obojętnymi na nie) odbiorcami. Jesteśmy między skłonnością do powolnego i wnikliwego oglądu materii (coraz częściej z zastosowaniem specjalistycznej aparatury szerzej Ihde 2003) oraz do jej pospiesznego często destrukcyjnego zawłaszczania i czynienia „użyteczną”; jesteśmy pomiędzy pospieszną konsumpcją wiedzy na temat przeszłości oraz uważnością i namysłem nad nią. Kategoria „pomiędzy” stosowana w odniesieniach zarówno do sytuacji uczestników procesów kulturowych, jak i do badaczy owych procesów, nie jest tu przypadkowa (Zeidler-Janiżewska 2007, 46).

Tylko zdiagnozowanie płynnej metapozycji badaczy przeszłości oraz sposobów funkcjonowania wyników ich badań umożliwia dociekanie wielowarstwowości konkretnych fenomenów kulturowych. Ich lepsze zrozumienie jest z kolei warunkiem sensowności analiz materialnych nośników znaczeń, na które wpływ mają zarówno przeszłość jak i teraźniejszość, przejawiające się m.in. poprzez materialne pozostałości (w tym ich „pamięć” i pamięć o nich). Wierzę, że wnioski płynące z historii i/lub archeologii *drugiego stopnia* mogą być pomocne w dociekaniach istotności działań poznawczych archeologów na które składają się nie tylko kruche pozostałości przeszłości, ale także specyfika „czasów niepewności”, w jakich działania te są podejmowane i postrzegane (Warszawa 2009).

Anna Zalewska
Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
azalew@op.pl